

PLATFORM ÇALIŞMASI VE EMEĞİN ARTAN GÜVENCESİZLİĞİ

Ali BAKIN¹

Öz

Platform çalışması günümüzde yaygınlaşmaya başlayan standart dışı yeni bir çalışma şeklidir. Sermayenin birikim krizine karşı geliştirdiği bir strateji olan platform çalışması, üçlü bir yapıyı içermektedir. Bu yapıda geleneksel çalışma ilişkilerindeki işçi, işveren ve işyeri kavramları yerlerini platform çalışanı, müşteri ve platform kavramlarına bırakmaktadır. Neoliberal esneklik ve kural dışılaştırma politikalarının bir uzantısı olarak değeriendirilebileceğimiz platform çalışmasında, platformlar kendisini bir teknolojik aracı olarak tanımlamakta ve işçilerini kendi hesabına çalışan ya da bağımsız yüklenici olarak sınıflandırmaktadır. Esnek çalışma süreleri, öngörülemeyen gelir akışı, örgütlenme zorlukları ve sosyal koruma eksikliği ile platform çalışmasında işçiler güvencesizleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Platform Çalışması, Gig Ekonomi, Platform Kapitalizmi, Dijital Emek Platformu, Güvencesizleşme.

PLATFORM WORK AND THE INCREASING PRECARIY OF LABOR

Abstract

Platform work is a new non-standard form of work that has become widespread today. Platform work, a strategy developed by capital against the accumulation crisis, involves a tripartite structure. In this structure, the concepts of employee, employer and workplace in traditional labour relations are replaced by the concepts of platform employee, customer, and platform. In platform work, which can be considered as an extension of neoliberal flexibility and deregulation policies, platforms define themselves as a technological

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Esenyurt Üniversitesi, Elektronik Ticaret ve Yönetimi Bölümü, ali.bakin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5178-8449

intermediary and classify their workers as self-employed or independent contractors. With flexible working hours, unpredictable income streams, difficulties in organising and lack of social protection, workers in platform work are made precarious.

Keywords: Platform Work, Gig Economy, Platform Capitalism, Digital Labor Platform, Precariousness.

Giriş

Platformlar günümüz endüstri ilişkiler sisteminde adından sıkça söz ettirmeye başlayan yeni oluşumlardır. Akademik literatürde son dönemde platform kavramına ve onun etrafındaki şekillenişlere yönelik yoğun ilgi vardır ve bu konudaki çalışmaların sayısı artmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı platform iş modelini analiz etmekte ve erken biçimde bunu geleceğın iş modeli olarak nitelendirmektedir. Bu yaklaşımlara göre en yetkin örneklerini Facebook, Google, Amazon ve Uber gibi şirketlerde bulabileceğımız platformlar farklı grupları bir araya getirmekte, modern ekonominin temelini oluşturmaktadır. Bu platformları yönlendiren ve rakipleri karşısında avantajlı kılan temel kavram ise veridir. Öyle ki verinin merkezileşmesinin ve önem kazanmasının, kapitalist sistemde bir değışime / dönüşüme neden olduğu ve “platform kapitalizmi”nin ortaya çıktığını savunan görüşler bulunmaktadır (Srnicek, 2017b: 254).

Platformların asıl olarak ortaya çıkışı 2000’li yıllara rastlamaktadır. Bu bağlamda platformları dijital teknolojilerdeki ilerlemelerin ve son dönemin gözde kavramlarından biri olan dijital dönüşümün bir ürünü olarak göstermek olanaklıdır. Özellikle kapitalist sınıfın, 1970’li yıllardaki sermaye birikim krizine bir çözüm bulma stratejisinin bir parçası olan enformasyon ve iletişim teknolojilerinde (EİT) yaşanan hızlı ilerlemelerin sunduğu olanaklarla, üretim ve dolaşım giderek bir dijital görünüm kazanmakta, ağır mantığına göre şekillenmektedir. Bu durum sonucunda emegın yeniden organizasyonu söz konusu olmakta, emek ürünü metalar dijital içerikli hale gelmekte, şirketler iş yapış şekillerini farklılaştırmaktadır (Kıyan, 2015: 29). Kısacası kapitalizm hızla dijitalleşmekte, yeni bir emek formu olarak nitelenebilecek dijital emek²

² Dijital emek, özellikle 2000’li yıllarda sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla akademik literatürde kendine yer edinmeye başlayan yeni bir kavramdır. En genel olarak dijital emek, EİT’lere bağlı, ürünleri soyut olan, sanal bir faaliyet içeren emek türü olarak da tanımlanabilir (Bakın, 2023a: 232). Başlangıçta sosyal medyadaki kullanıcı (üretketic) davranışlarını tanımlamak için kullanılan kavram, yukarıda ele aldığımız dijitalleşme sürecinin hız kazanmasıyla farklı emek kesimlerini içerecek şekilde genişlemiştir. Başlı başına bir araştırma konusu olan dijital emek üzerinde bu çalışmada detaylıca durulmayacaktır. Dijital emek ile ilgili olarak ise şu çalışmalar incelenebilir: (Fuchs, 2014; Bakın, 2023a).

ortaya çıkmaktadır (Bakın, 2023b: 33). Bununla birlikte yaşanan bu süreci açıklamak ve anlamlandırmak için farklı kavramlar ortaya atılmaktadır. Çıkış noktaları EİT’lerdeki ilerlemeler ve dijitalleşme olan “gig ekonomisi”, “platform ekonomisi”, “paylaşım ekonomisi”, “dikkat ekonomisi” bu kavramlar arasında yer almaktadır. Bütün kavramlar platforma dayalı bir çalışmayı içermeleriyle ortaklaşmaktadır (Bakın, 2023b: 34).

Bu gelişmeler akademik literatürde platformlara yönelik ilgiyi tetiklemiştir. Ancak bu ilgi ağırlıklı olarak endüstri ilişkilerinde önemli etkilerde bulunmaya aday olan platform çalışmasına odaklanmaktadır. Kapitalist sistemin birikim krizini aşma yolunda bir başka girişimi olan, 2008 krizinden sonra devreye sokulan platform çalışması neoliberal politikalarla yakından ilişkilidir. Platform ekonomisiyle birlikte neoliberalizmin güvencesizleştirme, finansallaştırma ve piyasalaştırma politikaları yaygın biçimde uygulanmaktadır. Bu politikalar, daha öncekilerden kökten farklı, genişlemesinin bilinen hiçbir sınırı olmayan, teknolojik olarak etkinleştirilmiş belirli bir tür organizasyon olarak platformlarda bir araya gelmektedir (Azzellini vd., 2022: 275). Bu çerçevede platform çalışması ile neoliberal politikaların uygulanmasıyla hız kazanan emek gücünün eğretilmesi (prekarlaşması) süreci yeni bir evreye girmektedir. Kendilerini bir “işveren” olarak değil, bir “aracı” olarak gören platformlar, buradan hareketle çalışanlarının “işçi” değil, “kendi hesabına çalışan”, “yüklenici” olduğunu iddia etmektedir. Bunun anlamı platformda çalışanların, işçi sınıfının tarihsel kazanımlarını içeren ekonomik, sosyal ve politik haklarından soyutlanması ve güvencesizleştirilmesidir. Çalışmamız platform çalışmasıyla ilgili bir literatür taraması yapmayı ve platform çalışmasının işçi sınıfının güvencesizleştirilmesi (prekarizasyon) sürecine ne gibi etkide bulunduğunu analiz etmeyi hedeflemektedir.

Öte yandan platformlar ile ilgili çalışmalarda yapılan yaygın bir yanlış, platformların giderek “büyüyen” kısmına yapılan aşırı bir vurgudur. Platformlar ve onlarla ilişkili olarak platform çalışması her ne kadar 2000’li yıllarda hızlı biçimde büyüye de henüz küresel ekonominin ve istihdamın temel gücü değildir. Buradan hareketle platform çalışmasının sınırlarına dayandığı şeklinde görüşler de bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda ilk olarak platformların üzerinde yükseldiği temel olan kapitalizmin dijital görünüm kazanması ele alınacak, sonrasında platform ekonomisinin ve platform çalışmasının ne olduğu ve nasıl sınıflandırılması gerektiği tartışılacak ve platform çalışmasının emek gücü üzerindeki etkileri güvencesizleştirme bağlamında incelenecektir.

1. Sermayenin Birikim Krizine Karşı Çözüm Arayışları ve Yeniden Yapılandırma

Platformların ortaya çıkışıyla sermayenin birikim krizine çözüm arayışları arasında yakın ve doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu yüzden platformları daha iyi kavrayabilmek için bu çözüm arayışlarına, çok kısa da olsa, değinmekte yarar vardır. Sermayenin 1970’li yıllarda derinleşen birikim krizi, neoliberalizmi günümüzün egemen ideolojisi haline getirmiştir. Sermaye birikim krizinin yaşandığı bir evrede, neoliberalizm ile uluslararası kapitalizmin yeniden örgütlenmesini amaçlayan bir teorik tasarım yaşama geçirilmeye çalışılmıştır. Bu ekseninde neoliberalizmi iktidarı ekonomi seçkinlerine iade eden, böylelikle sermaye birikimi için gerekli koşulları yeniden oluşturmayı hedefleyen bir politik proje olarak değerlendirebiliriz (Harvey, 2015: 27). Nitekim bu çerçevede neoliberalizm, serbest piyasanın tam egemenliği altında malların, hizmetlerin ve fiziki sermayenin önündeki tüm engellerin temizlenmesini, uluslararası planda da bunların serbest dolaşımını amaçlayan politikaları yaşama geçirmiştir. Bu kapsamda işçi sınıfının tarihsel kazanımlarıyla da ilişkili olan sosyal refah devleti uygulamaları da ortadan kaldırılmak istenmiştir (Bakın, 2023a: 112-113)

Keynesyen iktisat paradigmasının terk edilmesi, neoliberalizmin zaferinin ilanı, akademik literatürde üzerinde fazlasıyla tartışılmış bir konu olduğu için burada detaylıca ele alınmayacaktır. Ancak platform çalışmasını daha iyi analiz edebilmek için neoliberal politikalara eşlik eden ve sermayenin birikim krizine çözüm bulmayı amaçlayan diğer iki gelişmeye kısaca değinmek gerekmektedir. Bunlardan ilki işçi sınıfı hareketlerini derinden etkileyen *offshoring* sürecidir. Endüstriyel üretimin işçi sınıfının tarihsel kazanımlarının güçlü olduğu küresel Kuzey ülkelerinden, işçi sınıfı hareketinin görece güçsüz olduğu küresel Güney ülkelerine kaydırılması şeklinde kısaca tanımlayabileceğimiz *offshoring*, toplumsal, politik ve ekonomik planda önemli yansımaları olan bir süreçtir. Endüstriyel üretimin küresel Güney ülkelerine kaydırılması esnek birikim odaklarının kurulmasını sağlamış, bu durum küresel Kuzey ülkelerindeki işçi hareketlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Yapısal işsizliğin artması, gerçek ücretlerdeki artışın en alt düzeye inmesi, endüstriyel üretimin gerileyip hizmetler sektörünün öne çıkması, büyük ölçüde Fordist modele dayalı olan fabrikalarda örgütlü olan küresel Kuzey ülkelerindeki sendikal hareketlerin gücünü azaltmıştır. Sendikaların azalan gücünü ve *offshoring* ile genişleyen küresel işgücü fazlasını fırsat bilen sermaye sınıfı, böylece işçilere daha esnek çalışma rejimlerini ve iş sözleşmelerini dayatabilmiş ve bunda da başarılı olmuştur (Harvey, 1997: 170-171).

Sermayenin birikim krizinden çıkmak için uyguladığı bir başka strateji 1970’li yıllardan itibaren enformasyon ve iletişim teknolojilerine (EİT) yaptığı büyük yatırımlardır. Bu yatırımlar sonucunda EİT’lerde önemli ilerlemeler elde edilmiştir. Daha önce farklı kuldardan ilerleyen iletişim teknolojileri (enformasyonun iletilmesi) ile bilgisayar teknolojilerinin (enformasyonun işlenmesi) dijital yakınsaması (digital convergence) anlamına gelen EİT’lerdeki bu ilerlemeler, dijitalleşme sürecini başlatmıştır. Böylece her türlü enformasyon elektronik bir sayı (digit) şeklinde ikili (dijital) formda bilgisayarlar yardımıyla işlenebilmiş, içerikleri hızla değiştirilebilmiş, depolanabilmiş ve başta internet ve mobil aygıtlar sayesinde dünyanın bir ucundan diğer ucuna anında gönderilebilir hale getirilmiştir (Dicken, 2011: 80). Bu teknolojiler sayesinde kapitalist sınıf ulaştırma ve iletişimin hızını artırarak, üretim sürecindeki coğrafi mesafe engellerini aşabilme olanağına kavuşmuştur. EİT’lerin sunduğu olanaklarla sermaye üretimi küresel ölçekte örgütleyebilmiş, işin ve emeğin denetimini bir üst seviyeye taşımış, tüketici tercihlerini etkileyebilmiş, ayrıca finans ve para sermaye için hayati derecede önemli bir platform inşa edebilmiştir (Harvey, 2015: 108-111). Harvey’in kavramlaştırmasıyla söz konusu olan “mekânın zaman aracılığıyla yok edilmesi” sürecidir (1997: 327). Sermayenin birikim krizine çözüm bulmak için geliştirdiği bu stratejileri açıklamak, anlamlandırmak, günümüz kapitalizmini yorumlayabilmek için çok sayıda kavram geliştirilmiştir. Dijital kapitalizm, gig ekonomisi ve platform kapitalizmi bunlar arasında yer almaktadır.

1.1. Dijital Kapitalizm

İlk kez 1999’da Dan Schiller tarafından geliştirilen dijital kapitalizm kavramı, kapitalizmin 1990’lı yıllardan itibaren dijital bir görünüm kazanmaya başladığını ve yeni bir evreye girdiğini iddia etmektedir. Daha önce kısaca değindiğimiz gibi 1970’li yıllardan itibaren kapitalist sınıf, sermaye birikim krizini aşmak için başta internet olmak üzere EİT’leri geliştirmek amacıyla büyük ölçekli yatırımlara girişmiştir. Böylece 1990’ların sonunda piyasa odaklı bir ağ (network) gelişmiş ve kapitalist sistem dijital bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Bu yeni evre “dijital kapitalizm”dir (Schiller, 1999: 203-206). Ancak dijital kapitalizm kuramı kendisini enformasyon toplumu kuramlarından³ ayırmakta, kapitalizmin derin yapısının aşılamadığını

³ Küresel Kuzey ülkelerinin endüstriyel üretimlerini küresel Güney ülkelerine kaydırıp endüstrisizleşmesi (offshoring) süreci 1970’lerin sonundan itibaren post-endüstriyel toplum, sanayi-ötesi toplum, üçüncü dalga uygarlığı gibi adlara sahip kuramların doğmasına yol açmıştır. Enformasyon toplumu kuramları olarak da adlandırılan bu kuramlar, küresel Kuzey ülkelerindeki endüstrisizleşmeyi genelleştirmekte ve küresel Güney ülkelerinde yaşanan endüstrileşme sürecini yok saymaktadır. Bu kuramlarla ilgili olarak bkz. Parlak, 2004.

savunmaktadır. Dijital kapitalizm 500 yıllık bir tarihteki faz değişimini ifade etmektedir. Dijital kapitalizmin özgünlüğü, enformasyon ve iletişimin sermaye birikimine sağladığı katkıdır. Sermaye son büyük krizinden kurtulabilmek için Harvey'in kavramlaştırmasıyla yeni bir zaman-mekan sabitesi olarak enformasyonu devreye sokmuştur (Chakravartty ve Schiller, 2010: 672-673). Bu eksende dijital kapitalizmi, endüstriyel kapitalizmden farklı yeni bir üretim tarzı olarak değil, kapitalizmin yeni bir evresi olarak nitelemek gerekmektedir. Bu yeni evrede EİT'lerin sunduğu olanaklarla yeni üretken kaynaklar ve yeni örgütsel biçimler yaratılmakta, küresel iktisadi yapı yeniden şekillendirilmektedir (Sevgi, 2021: 17). 1990'lı yıllardan itibaren dijital platformların ortaya çıkması, kapitalizmin bu yeni evresi ile ilişkilendirilmektedir.

1.2. Gig Ekonomisi

İçinde bulunduğumuz dönemin bir başka popüler kavramı gig ekonomisidir. “Gig” sözcüğü gösteri sanatlarından ödünç alınmıştır. Bir müzisyenin ya da müzik grubunun tek bir performansı, kısacası konseri anlamına gelen “gig” sözcüğünden türetilen kavram, geçici işlerin yaygın olduğu, “bağımsız işçilerin” istihdamında kısa vadeli düzenlemelerin geçerli olduğu ortamı ifade etmektedir (Kozanoğlu, 2018: 94; Woodcock ve Graham, 2020: 9). Bu çerçevede küçük bir görevin veya “işin” tamamlanması için, işçi ile bir dijital emek platformu arasında bir emek-sermaye ilişkisi kurulmaktadır. Burada yeni ve farklı olan dijital emek platformunun kendini işçilerin arzı ile tüketici veya profesyonel talebi arasındaki bir aracı olarak nitelemesi ve bir “gölge işveren” olarak faaliyet göstermesidir (Gandini, 2019: 1040). Nasıl ki bir müzisyenin vereceği konserin tekrarlanıp tekrarlanmayacağı garanti değilse ve bu büyük ölçüde o konserdeki performansı ve itibarıyla yakından ilişkilirse, “gig çalışanın” istihdam ilişkileri de paralellikler içermektedir. Bu anlamda kısa süreli işleri ifade eden gig çalışma, işçiler açısından önemli riskleri barındırmaktadır. Bir işte (work) çalışmak yerine, kendini sonsuz görevleri (task) yerine getiriyor olma konumunda bulmak, geliri olmadan uzun süre geçirebilmek, görev ya da iş aramak için daha fazla ücretsiz çalışma süreleri harcamak, bu risklerden sadece birkaçıdır (Woodcock & Graham, 2020: 9-10). Bu çerçevede gig işçileri hem bireysel hem de kolektif haklardan yoksundur (Azzellini vd., 2022: 274).

Neoliberal politikaların uygulamaya konulmasıyla birlikte yaşanan emegın güvencesizleşmesi (prekarlaşma) süreci de gig ekonomisinin yükselişiyile yakından ilgilidir. Gerek sermayenin birikim krizleri sonrasında artan işsizlik oranları gerekse de güvenceli işlerin sayısının azalması, daha geniş bir emek kesiminin böylesi işlere yönelmesine neden olmaktadır. Ayrıca dijitalleşme sürecinin bir uzantısı olarak platformların ortaya çıkması, bu tür

işlerde çalışacak işgücü havuzunu (yedek sanayi ordusu) genişletmekte, bu durum işçiler arası rekabeti artırıp yüksek vasıf gerektiren az sayıdaki işi saymazsak, ücret seviyelerini aşağıya çekmektedir. Neoliberalizmin devam eden bir yörüngesi olarak değerlendirilebilecek aşırı güvencesizleştirilmiş ve dijital olarak etkinleştirilmiş bu çalışma türü, algoritmik yönetimin de etkisiyle dijital Taylorizm uygulaması olarak değerlendirilmektedir (Veen vd., 2020: 389). Gig çalışma bazı durumlarda mevcut geliri destekleyen ek gelir faaliyeti olarak gerçekleşmektedir. Bu faaliyete katılan işçilerin sayısı, bazı ülkelerde önemli boyutlara ulaşmıştır. Örneğin İngiltere’de 2021 yılında Hertfordshire Üniversitesi tarafından yapılan bir saha araştırması işçilerin yüzde 14,7’sinin haftada en az bir kez dijital emek platformları aracılığıyla gig çalışmaya katıldığını göstermektedir. Bu oranın 2016’da yüzde 5,8, 2019’da ise yüzde 11,8 olması bu çalışma türündeki büyüme oranını gözler önüne sermektedir (TUC, 2021: 5-6).

1.3. Platform Kapitalizmi

Platform kapitalizmi, günümüz kapitalizmini açıklama iddiasındaki bir başka kavramdır. Kavramın savunucularına göre sermaye, 2008 küresel mali krizinden sonra, kapitalist sınıf durgun bir üretim sektörü karşısında ekonomik büyümeyi ve canlılığı sürdürebilmek için veriye (data) yönelmiştir. EİT’lerdeki devrim niteliğindeki gelişmeler ve dijitalleşmede kat edilen önemli mesafeler sonucunda veri kapitalist sınıf açısından çok daha merkezi hale gelmiştir⁴. Bu noktada platformlar, muazzam miktarda veriyi çıkarabilen ve kontrol edebilen yeni bir iş modeli olarak ortaya çıkmıştır. Google, Facebook, Apple, Microsoft, Uber, Amazon ve Airbnb gibi büyük platformların kapitalist sistemde merkezi bir öneme sahip olmaya başladığı bu döneme platform kapitalizmi adı verilmektedir (Srnicek, 2017a: 6).

Kavramı geliştiren isimlerden biri olan Srnicek, platform kapitalizmini sermayenin 2008 mali krizine verdiği bir yanıt olarak değerlendirmektedir. Buna göre söz konusu dönemde dijital platformlar borsada öne çıkarak

⁴ Verinin günümüz kapitalist toplumunda artan öneminden hareketle geliştirilen başka bir kavram “gözetleme kapitalizmi”dir. İlk ve en yetkin örneğini Google’da bulacağımız gözetleme kapitalistleri, insan deneyiminin davranışsal veriye dönüştürülmeye müsait ücretsiz bir hammadde olduğunu tek taraflı olarak savunmaktadır. Bu çerçevede Google buluşlarıyla veri çıkarmayı devrimleştirmiş, görülmedik miktarda veriyi çıkarmayı başarmıştır. Bu verinin bir kısmı ürün ya da hizmet gelişimi için kullanılsa da geri kalanı “davranışsal artı değer” olarak makine öğrenmesi süreçlerini beslemede değerlendirilmekte, böylece insanların yakın gelecekte ne yapacağını kestirmeye çalışan tahmin ürünlerine dönüştürülmektedir. Pek çok şirket insanların gelecekteki davranışlarını tahmin etmeye çalıştığı için, gözetleme kapitalistleri bu ticari faaliyetlerden ciddi bir servet edinmiştir (Zuboff, 2021: 20-21). Gözetleme kapitalizmi Google’ın önderliğinde hızla bilgi kapitalizmi ağının standart modeli haline gelmiştir (Zuboff, 2021: 122).

aldıkları ciddi yatırımlarla hızlı bir büyüme sergilemiş ve sonrasında veri toplamaya geçerek kapitalizmde büyük bir değişimi hızlı bir şekilde başlatmıştır (Srnicsek, 2017a: 41). Kimilerince platform ekonomisi olarak da adlandırılan bu görüşün savunucularına göre üretimde, kültürel biçimlerde ve örgütsel alanda bir dönüşüm yaşanmış, bu durum güvencesiz çalışmayı ve esnekliği içeren bir emek biçimini ortaya çıkarmıştır. Bu görüşü savunanlara göre platformların önemi ilerleyen yıllarda daha da artacak, hatta ilerleyen evrede platformlar şirketlerin yerine geçecektir (Steinberg, 2022: 1073). Öyle ki platform kapitalizmi yaklaşımına göre nasıl ki endüstriyel devrim fabrikalar etrafında organize edildiyse, günümüzün değişimleri de gevşek bir şekilde tanımlanan bu dijital platformlar etrafında organize edilmektedir.

Bu anlamda günümüzde platform sahiplerinin bir güç geliştirdiği, ekonominin yeniden yapılandırıldığı bir sürecin ortasında bulunmaktadır. (Kenney ve Zysman, 2016: 62). Nitekim bu anlayışa göre platform kapitalizmi, dijital teknolojilerin kapitalizm üzerindeki etkilerini tanımlama biçimidir ve günümüz kapitalizmini “dördüncü endüstriyel devrim” ya da “gig ekonomi”ye göre daha iyi ifade etmektedir (Srnicsek, 2017a: 3). Sonuç olarak platform kapitalizmini savunan yazarlar, platform ekonomisinin kapitalist sistemdeki dönüştürücü etkilerine odaklanmakta, anlatılarında bu yeni sistemde platformun işlevine dikkatleri çekmektedirler (Azzellini vd., 2022: 273).

2. Platform Ekonomisi Ve Platform Çalışması

2.1. Dijital Emek Platformu Nedir?

Platform çalışmasını daha iyi kavrayabilmek için dijital emek platformu olarak da adlandırabileceğimiz platformların ne olduğuna ve nasıl ortaya çıktığına değinmek önemlidir. “Platform” terimi ilk olarak otomobil endüstrisinde tek bir tabandan ya da standarttan birden fazla araba modeli geliştirmeye dayanan bir üretim uygulamasını tanımlamak için kullanılmıştır. Kavramın kullanımının otomotiv sektöründe yaygınlaşması 1970’lerin sonlarına kadar uzanmış, ancak kavram asıl olarak 1980’lerde başvurulacak bir terim haline gelmiştir (Steinberg, 2022: 1075-1076). Nitekim yönetim alanında platform terimi, bir kuruluşun ilgili ancak farklı bir ürün (veya hizmet) seti oluşturduğu bileşenlerin temeli anlamında kullanılmıştır.⁵ Kavram ilerleyen yıllarda teknoloji sektörüne de uyarlanmış, “teknoloji platformu” kavramı geliştirilmiştir. Teknoloji platformları, diğer firmalara

⁵ Örneğin Toyota’nın Corolla sedan, Celica spor arabası, Matrix hatchback ve Rav-4 spor arazi aracı, ayrı projelerde üretilmiş farklı ürünlerdir. Ancak aynı alt gövdeyi ve motor gibi diğer temel bileşenleri paylaştığı için aynı platformun nihai ürünleridir (Cusumano, 2010: 23)

farklı ürün varyasyonlarında yeniden kullanabileceği ortak bir temel ya da çekirdek teknoloji sağlamış; bu firmaların “ekosistemlerine” katılmaları ve platform teknolojisini kendilerininmiş gibi benimsemeleri için ekonomik teşvikler (lisans ücretleri, mali sübvansiyonlar, vb.) yaratma stratejisini benimsemiştir (Cusumano, 2010: 32-33). 1980’lerde Microsoft’un geliştirdiği Windows işletim sistemi buna örnek gösterilebilir. Böylece platform sahibi ile kullanıcı arasında karşılıklı bağımlılık durumu yaratan bir nesnelere sistemi ortaya çıkmıştır. Bu durum hem kullanıcı hem de mal sahibi için platformun değerini artırmıştır (Steinberg, 2022: 180). İlerleyen süreçte platformların yaygınlık kazanmasını sağlayan da bu olmuştur.

Platformu en genel anlamıyla iki ya da daha fazla grup arasında etkileşim sağlayan ve kendisini aracı olarak konumlandıran bir dijital altyapı olarak değerlendirebiliriz (Srnicsek, 2017a: 30). Bir diğer tanıma göre platform, bir girişimin sahip olduğu dijital teknolojiler üzerinde çalışan ve bir platform çalışanı tarafından sağlanan hizmetlere olan talep ile tedarik arasındaki eşleşmeyi kolaylaştıran bir çevrimiçi tesis veya pazar yeridir (Hauben vd., 2020: 14). Geleneksel kullanımda ise “platform” sözcüğü, insanların üzerinde durabileceği yükseltilmiş bir yüzey anlamına gelmektedir. Buradan hareketle platform, diğer yazılımların da çalıştırılabileceği dijital bir ortamdır (Woodcock ve Graham, 2020: 47). İlerleyen bölümlerde üzerinde daha çok duracağımız platformun “aracılık” işlevi burada kritiktir. EİT’lerin sunduğu olanaklarla farklı gruplar arasında aracılık edecek altyapıyı sağlaması, bu farklı grupları çekmek için çapraz sübvansiyon⁶ kullanması, tekel eğilimleri göstermesi ve etkileşim olanaklarını yöneten bir çekirdek mimari tasarlaması ile platform yeni bir firma türüdür (Srnicsek, 2017a: 254). Platformlar, piyasalardan, hiyerarşilerden ve ağlardan etkilenen ancak onlardan farklı olan kendine özgü bir ekonomik faaliyet biçimini temsil etmektedir. Hizmet sağlayıcıların gerçekleştirdiği emeğin seçiminde, kontrolünde ve değerlendirilmesinde benzersiz özellikleri ile yer almaktadırlar (Vallas ve Schor, 2020: 274). Bu anlamda platform gig ekonominin temelini oluşturmakta, dijital altyapı ve işi yönetmeye yönelik algoritmalar da dahil olmak üzere “işgücü arzını ve talebini bir araya getirecek araçlar” sağlamaktadır (Graham ve Woodcock, 2018: 242). Günümüzde sosyal etkinliklerin merkezi haline gelen platformlar, kullanıcıları bir araya getirmekte, verileri toplayıp paraya dönüştürmekte, akla gelebilecek hemen her ekonomik faaliyete aracılık etmektedir.

Dijital emek platformları özelinde platformları ele alırsak, çoğu zaman aşırı işgücü arzı yaratmak için mümkün olduğunca çok sayıda işçiyi kasıtlı

⁶ Çapraz sübvansiyon, bir girişimin bir alandaki etkinliklerinden elde ettiği gelire, başka bir alandaki etkinliklerini finanse etmesi anlamına gelmektedir. Böylelikle, girişim bir alanda sahip olduğu piyasa gücünü, başka bir piyasada kullanmaktadır (Rekabet Kurumu, 2019: 62).

olarak işe almakta ve bu sayede, ihtiyaç duyulan talebe istikrarlı bir işçi arzını garanti etmektedir (Woodcock ve Graham, 2020: 10-11). Dijital emek platformlarını geçmişteki aracı kurumlardan farklı kılan faktör, aynı mekânda ve aynı zaman diliminde bulunmayan işçileri ve müşteri firmaları (işveren) bir araya getirmeleri ve birbirlerine bağlamaları, işlem yapmalarına olanak tanımasıdır. Ancak platformu tarafları bir araya getiren basit bir pazar yeri olarak değerlendirmek yanlıştır. Platformlar işlerin yürütülüş şeklini belirlemede, yönlendirmekte, etkileşimde olduğu tüm taraflara kurallar ve dürtüler empoze etmektedir (Woodcock ve Graham, 2020: 28-29). Bu anlamda platformlar her ne kadar kendilerini teknoloji şirketleri olarak tanıtsalar da dinamik bir geçici işçi bulma endüstrisinde yeni oyuncular olarak öne çıkmaktadır. Platformların gücü ise geleneksel iş odaklı yaklaşımlarını, emegın “esnekliğini”, ölçeklenebilirliğini, izlenebilirliğini ve parçalanmasını optimize etmek için kullandıkları yazılımlarından gelmektedir (van Doorn, 2017: 901).

Nitekim bu yazılımları sayesinde platformlar, neoliberal politikaların uygulamaya konulmasıyla yaygınlık kazanan dış kaynak kullanımını yeni bir seviyeye taşımıştır. Öyle ki platformlar sahibi olduğu varlıkları minimuma indirirken ve maliyetleri en aşağıya çekerken, büyük kârlar elde etmeyi başarabilmiştir (Woodcock ve Graham, 2020: 52). Bu durum en iyi şekilde Tom Goodwin tarafından özetlenmiştir: “*Dünyanın en büyük taksi şirketi Uber'in aracı yok. Dünyanın en popüler medya şirketi olan Facebook hiçbir içerik üretmiyor. En değerli perakendeci olan Alibaba'nın stoğu yok. Ve dünyanın en büyük konaklama sağlayıcısı Airbnb'nin hiçbir gayrimenkulü yok*” (Goodwin, 2015). Platformlarla birlikte ara yüz kârın olduğu yer konumuna gelmiştir. Platformlar, verileri çıkarma, analiz etme ve kullanma yöntemlerini barındıran ara yüzlerini muhafaza etmekte, bunları başka hiçbir şirkete devretmemektedir. Dolayısıyla platform, tekel rantı elde edilmesini sağlayacak şekilde platform üzerinde minimum düzeyde ekstraktif kontrol içeren bir kabuk gibidir (Srnicek, 2017a: 76). Bu anlamda platformların geçmişten önemli bir kopuşu temsil ettiği ileri sürülmektedir (Woodcock ve Graham, 2020: 47). Bununla birlikte sermayenin 1970’li yıllarda derinleşen birikim krizine ve üretim kârlılığındaki uzun süreli düşüşe bir yanıt olarak 2000’li yılların başında yeni bir iş modeli olarak ortaya çıkan platformlar homojen değildir, farklı çalışma şekillerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu yüzden dijital emek platformlarının sınıflandırılması gerekmektedir.

2.2. Dijital Emek Platformlarının Sınıflandırılması

Dijital emek platformlarının sınıflandırılmasında çok farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bunlardan ilki ILO’nun işin gerçekleştirildiği mekâna dayanarak yaptığı ikili sınıflandırmadır. Bazı platform çalışmalarında

(teslimat, nakliye, kişisel bakım, vb.) işçilerin belirli bir mekânda bulunmaları gerekirken, bazılarında işçiler işi çevrimiçi olarak gerçekleştirilebilmektedir. Bunlardan ilki yerinde (in situ) platformları, ikincisi ise çevrimiçi (online) platformları oluşturmaktadır. Yerinde platformlar kendi içinde konaklama, ulaştırma, dağıtım, ev hizmetleri ve yerel mikro işler olmak üzere beş alt gruba; çevrimiçi platformlar ise serbest pazar yerleri, mikro çalışma ve yarışma tabanlı kalabalık çalışması şeklinde üç alt gruba ayrılmaktadır. Yerinde platformda çalışan işçiler görünür ve izlenebilir bir işgücüyken, çevrimiçi platformlarda yer alan dijital işçiler (dijital emek) dünyanın dört bir yanına dağılmış görünmez bir işgücüdür. Yerinde platformlar ile çevrimiçi platformlar arasındaki bir başka önemli fark ise platform çalışmasının kişinin ana gelir kaynağı olup olmadığı veya başka yollarla elde edilen geliri tamamlayıp tamamlamadığıyla ilgilidir. Bu konuda sağlıklı bir veri yoktur. Ancak bazı tahminlere göre özellikle çevrimiçi platformlardaki çalışanların ancak yüzde 30'u bu işi ana gelir kaynağı olarak yapmaktadır. Bu oran ulaşım ve teslimat platformlarında ise (sırasıyla yüzde 84 ve yüzde 90) tam tersine oldukça yüksektir (ILO, 2022: 7-8).

Strowel ve Vergote ise dijital platformları erişim sağladıkları kaynaklara göre sınıflandırmaktadır. Buna göre 5 tip platform söz konusudur: Bilgiye veya içeriğe erişenler (Google, TripAdvisor, Yelp, Google Haritalar, Youtube); kişisel verilere ve özel içeriğe erişenler (Facebook, LinkedIn); mallara ve / veya hizmetlere erişenler (Amazon, Booking.com, Airbnb, Uber); bir iş gücüne, kişinin uzmanlığına ya da entelektüel yeteneklerine erişenler (Task Rabbit, Upwork) ve son olarak para ve sermayeye erişenler (Kickstarter, Gofundme) ile ödeme sistemleri (PayPal, Mastercard, Bitcoin) (Strowel ve Vergote, 2019: 11).

Platform kapitalizmi kavramını geliştiren isimlerden biri olan Srnicek, platformları ürün platformu ve yalın platform şeklinde iki ana kategoride değerlendirmektedir. Buna göre ürün platformları kiraladıkları varlıkların sahibiyken, yalın platformlar ise değildir (Srnicek, 2017a: 71). Abonelik modeline dayanan ürün platformlarının getirdiği yenilik, neoliberalizmin yaşamın her alanının metalaştırılması anlayışına denk düşecek şekilde bu modeli yeni alanlara yaymasıdır. Sermayenin birikim krizinin bir sonucu olarak yaşanan ekonomik durgunluk ve ücretlerdeki gerilemenin geniş kitlelerin tasarruf yapmasını ve para biriktirmesini zorlaştırması, bu yüzden oldukça pahalı olan ev, otomobil gibi taşınmaz ve taşınır eşyaların alımını neredeyse olanaksız hale getirmesi, ürün platformlarının yaygınlık kazanmasına katkı sağlamıştır. Yalın platformlar ise çalışanların dışarıdan temin edildiği ve diğer maliyetlerin dışsallaştırıldığı bir modele dayanmaktadır. Neoliberal politikalarla birlikte dış kaynak kullanımını teşvik eden ortam, dijital teknolojilerin sunduğu olanaklarla daha geniş bir nüfusa

ulaşabilme, 2008 krizi sonrasında işsizlikte yaşanan artış ve hızlı ölçeklendirme sağlayan bulut platformları yalın platformların yükselişinin arkasında yatan etkenlerdir (Srnicek, 2017a: 75-87)

Eurofound ise platform çalışmasını 10 farklı iş türüne ayırmıştır. Bu türler gerçekleştirilen görevlerin ölçeğine, hizmet sağlama biçimine, bu iş için gereken beceri düzeyine, işi dağıtan aktöre ve eşleştirme sürecine göre belirlenmiştir. Bu 10 platform iş türü şunlardır: Yerde platformlarda müşteri tarafından belirlenen rutin iş, yerde platformlarda platformlar tarafından belirlenen rutin iş, yerde platformlarda müşteri tarafından belirlenen orta düzeyde vasıflı iş, yerde platformlarda işçi tarafından başlatılan orta vasıflı iş, çevrimiçi platformlarda orta düzeyde vasıflı tıklama işi, yerde platformlarda müşteri tarafından belirlenen yüksek düzeyde vasıflı iş, yerde platformlarda platformlar tarafından belirlenen yüksek düzeyde vasıflı iş, çevrimiçi platformlarda platformlar tarafından belirlenen yüksek düzeyde vasıflı iş, çevrimiçi platformlarda müşteri tarafından belirlenen uzmanlık gerektiren iş ve son olarak çevrimiçi platformlarda yarışmaya dayalı uzmanlık işi (Eurofound, 2018: 5).

Avrupa Komisyonu'nun platform çalışması ile ilgili araştırması ise sınıflandırmada üç belirleyici kullanmaktadır. Bu belirleyiciler ise hizmet sağlama biçimi (yerinde ya da çevrimiçi); görevi yürütmek için gereken beceri düzeyi (düşükten yükseğe) ve görevleri dağıtan aktördür (platform, müşteri ya da platform çalışanı) (Kilhoffer vd., 2020: 15). Buradan yola çıkılarak dört tür platform işi ortaya konulmuştur. Bunlar düşük vasıflı yerde veya çevrimdışı çalışma (1. tip), daha yüksek vasıflı yerde veya çevrimdışı çalışma (2. tip), daha düşük vasıflı çevrimiçi çalışma (3. tip) ve daha yüksek nitelikli çevrimiçi çalışma (4. tip) şeklinde sıralanabilir. Uber, Lyft gibi kişisel ulaşım hizmetleri platformları ile Deliveroo ve Foodora (Türkiye'de Getir, Trendyol Go ve HepsiJet) teslimat hizmetleri platformlarındaki çalışmalar 1. tipe örnektir. 2. tipin örnekleri ise Ring Twice, Book a Tiger ve Helpling gibi profesyonel ve ev hizmetleri platformları ile Care bakım hizmetleri platformlarındaki çalışmalardır. Amazon Mechanical Turk (AMT) ve Clickworker mikro çalışma platformlarındaki çalışmalar 3. tipte; TaskRabbit ve Upwork platformlarındaki çalışmalar ise 4. tipte yer almaktadır (Hauben vd., 2020: 15).

Görüldüğü gibi platform çalışanlarını tek bir kategori altında toplamak olanaksızdır, birbirinden farklı nitelikte platform işleri ve işçileri bulunmaktadır. Ancak hepsinin ortak noktası standart istihdam ilişkilerinin dışında olması ve güvencesizliktir. Bir sonraki bölümde platform çalışmasının karakteristik özellikleri üzerinde durulacaktır.

2.3. Platform Ekonomisi – Platform Çalışması

Platform çalışması, geleneksel çalışma ilişkilerinin işçi, işveren ve işyeri kavramlarının yerine platform çalışanı, müşteri ve platform kavramlarının aldığı, üç taraflı yapıya sahip standart dışı yeni bir çalışma şeklidir (Tokol, 2021: 37). Platform çalışmasında çok çeşitli biçimlerde olabilecek ve genellikle çok küçük görevlere bölünmüş işler çevrimiçi bir platformda ya da bu platform aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Platform çalışmasını diğer çalışma biçimlerinden ayıran en önemli özelliklerden birisi de “müşteri” ya da “platform çalışanı”nın değil, platformun sahip olduğu bir uygulamanın ya da teknolojinin ara iş için kullanılmasıdır. Ancak daha önemlisi bu uygulama ya da teknoloji, aynı zamanda işin tahsisini ve organizasyonunu gerçekleştirmekte; platform çalışanı ve müşteri tarafından sağlanan / oluşturulan verileri kapsamlı biçimde toplayıp analiz etmektedir (Hauben vd., 2020: 13-14). Nitekim platform çalışmasında esas olan verinin merkeziliğidir. Muazzam miktarda veriyi çıkarabilen ve onları kontrol edebilen platformlar, bu sayede rakipleri karşısında avantaj sağlamak ve tekelleşmektedir (Srnicek, 2017a: 6; Srnicek, 2017b: 254). Bir diğer önemli nokta platformların, müşteriler ile platform çalışanlarının birbirlerini bulabilecekleri bir veri tabanı olduklarını iddia etmeleri, bu bağlamda çalışanları kendi hesabına çalışan olarak sınıflandırmasıdır. Bunun anlamı emeğin her türlü güvenceden arındırılması, toplu iş sözleşmesi, iş hukuku koruması ve sosyal güvenlik gibi işçi sınıfının tarihsel kazanımlarının gasp edilmesidir. Böylece bir müşteri “çok daha ucuza” hizmet alabilmekte (Todolí-Signes, 2017: 194-195), sermaye birikimi önündeki bir “engel” daha aşılmaktadır.

Platformların ve platform çalışmasının yaygınlaşmaya başlamasına paralel olarak 2010’ların ortasından itibaren dönemselleştirici bir iddia olarak platform ekonomisi kavramı ortaya atılmıştır (Steinberg, 2022: 1073). Bu kavramı geliştirenlere göre nasıl ki endüstriyel devrimler fabrika etrafında organize edildiyse, günümüzün değişiklikleri de bu dijital platformlar etrafında organize edilecek, ekonomik sistem yeniden yapılandırılacaktır (Kenney ve Zysman, 2016: 62-63). Bu haliyle platform ekonomisi, küresel kapitalizmin önemli ve stratejik açıdan sonuç doğuran bir dalını temsil etmekte, ekonomik faaliyetin belirgin şekilde yeni bir biçimini oluşturmaktadır (Vallas ve Schor, 2020: 276-282). Platform kapitalizmine paralel olarak kullanılan platform ekonomisi kavramı, Amerikan veya Çinli platform sahibi teknoloji şirketlerinin değerleme borsaya hâkim olduğu; veri toplayan araçların dünya çapında egemenliklerini genişlettikleri; dijital olarak aracılık edilen işlemlerin ekonomiyi, toplumu ve kültürü dönüştürdüğü bir dönemi ifade etmektedir (Steinberg, 2022: 1072). Öte yandan platform ekonomisi çeşitliliğin hüküm sürdüğü bir ekosistemdir. Kavram, çoklu iş

modellerini, birçok ekonomik faaliyet sektörünü, birçok çalışma şeklini ve farklı çalışan profillerini kapsamaktadır (ILO, 2022: 6-7).

Her ne kadar platform ekonomisi yaklaşımı güç kazansa da platform çalışması henüz küresel ölçekte yaygın değildir. Ancak neoliberal politikaların uygulamaya konulmasıyla güç kazanan esneklik, 2008 mali krizi sonrasında artan işsizlik, ücretlerdeki düşme eğiliminin bir sonucu olarak işçilerin ek gelir arayışına girmeleri, EİT’lerde yaşanan hızlı ilerlemelerin sonucu olarak internet kullanımının yaygınlaşması, yaşamın dijitalleşmesi sürecinin hız kazanması ve sermayenin yeni kâr alanları arayışı platform çalışmasının boyutlarını genişletmektedir (Srnicsek, 2017a: 87; Vallas ve Schor, 2020: 275; Tokol, 2021: 38)⁷. Platform çalışmasının küresel ölçekte boyutlarını sergileyen geniş kapsamlı ve sağlıklı veriler içeren yeterince çalışma yoktur. Bu konuda farklı ülkelerde, farklı tarihlerde, farklı platform türlerinde yapılmış araştırmalar bulunmaktadır. Örneğın 16 AB üyesi ülkede yapılan bir araştırmaya göre çalışma çağındaki nüfusun yüzde 11’i dijital işgücü platformlarında çalışmış veya gelir elde etmiştir (ILO, 2021: 49). Bugüne kadar en çok atıfta bulunulan veri kaynaklarından birisi ise Ortak Araştırma Merkezi'nin (Joint Research Center-JRC) COLLEEM araştırmasıdır. 2017 tarihli bu araştırmaya göre 14 AB üyesi devlette belirli sıklıkta platform çalışması yapan yetişkin nüfusun oranı ortalama yüzde 10'dur. Ana gelir kaynağı olarak platform çalışması yapan (gelirlerinin %50'den fazlasını platform çalışmasından elde eden) işçilerin oranı ise ortalama yüzde 2,3'tür (Pesole vd., 2018: 14-18). Bir başka araştırmanın tahminlerine göre küresel Güney ülkelerinde 30-40 milyon arasında platform çalışanı bulunmaktadır. Birleşik Krallık'ta çalışanların yüzde 11'inin dijital emek platformlarında çalışarak gelir elde ettiği, ABD'de ise bu oranın 18-29 yaş aralığında yüzde 16'ya yükseldiğı çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (Woodcock ve Graham, 2020: 8-9 ve 46). Gelirleri için platform çalışmasına bağımlı olan çalışanların sayısının, ülkeye ve ölçüm yöntemine bağılı olarak genel istihdamın yüzde 0,5 ile yüzde 5'i arasında değıştiğı tahmin edilmektedir (Azzellini vd., 2022: 272). ILO verilerine göre ise dijital emek platformların sayısında bir yükseliş eğilimi söz konusudur. 2010'da 142 olan dijital emek platformu sayısı, 2020'de 777'ye çıkmıştır. Bu platformların 383'ü teslimat sektöründe, 106'sı ise ulaştırma sektöründe faaliyet göstermektedir. Çevrimiçi platformların sayısı ise 283'tür (ILO, 2021: 46-47). Mikro

⁷ Yaygın düşüncenin aksine platform ekonomisinin artık çok daha uzun süre büyümeyeceğı yönünde görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşlere göre özellikle market teslimatı sektörünün giderek sürdürülemez olması, uygulama tabanlı araç paylaşımı platformlarının diğerleri genişledikçe kârsız kalması önemli soru işaretleridir. Ancak bu yaklaşımlara göre daha önemlisi, platform ekonomisinin üzerinden geçen zamana karşın küçük kalması ve daha fazla endüstriyi ve mesleğı devralmamasıdır. Bu eleştirel bakış açısına göre platform kapitalizmi için geleceğini temsil etmemektedir (Azzellini vd., 2022).

çalışmaya dayanan çevrimiçi platformları ise mekânsal bağımlılığı olmadığı için çok sayıda dijital işçiyi istihdam edebilmektedir. Nitekim en bilinen örnekleri Amazon Mechanical Turk, Clickworker, Figure Eight, Upwork ve Freelancer olan çevrimiçi mikro çalışma platformlarında yaklaşık 20 milyon kişinin çalıştığı tahmin edilmektedir (Jones, 2021: 4-5). Upwork ve Freelance'a sırasıyla 12 ve 25 milyon işçilerin kaydolduğu⁸ ileri sürülmektedir (Woodcock ve Graham, 2020: 59). Çevrimiçi İşgücü Endeksi'nin (29 Ağustos 2023) verilerine göre mikro çalışma platformlarında çalışan bu işçilerin yüzde 65 gibi ezici bir çoğunluğu Asya'da, yüzde 17'si Avrupa'da, yüzde 7,35'i ise Kuzey Amerika'da yaşamaktadır (*The Online Labour Index 2020*, 2023)

Bununla birlikte platform çalışmalarının genel olarak gig ekonomisine dayanan standart dışı, geçici işler olduğunu ve çalışanların önemli bir kısmının ücret gelirinin bir kısmını oluşturduğunu vurgulamak önemlidir. Yine de platform çalışmasının gerek küresel Kuzey gerekse küresel Güney ülkelerinde yaygınlaşma eğiliminde olduğundan söz edilebilir. Ancak platform çalışması özellikle çalışanlar açısından birçok sorunu beraberinde getirmektedir (Tokol, 2021: 38). Tartışmaların odağında platform işçilerinin belirsiz istihdam durumu, düşük ve istikrarsız ücretleri, düzensiz ve öngörülemeyen çalışma süreleri, sosyal korumaya sınırlı erişim ve riskleri (Hauben vd., 2020: 11), kısacası emeğin artan güvencesizliği bulunmaktadır. Bir sonraki bölümde bu tartışmalara yer verilecektir.

3. Platform Çalışması ve Güvencesizlik

Platform çalışması, küçük ölçekli parça başı çalışmaya odaklanması, geçici doğası ve aralıklı hizmet sunumu ve (çevrimiçi) bir aracının varlığı nedeniyle standart dışı çalışmanın birçok özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Ancak özgüllükleri ve geniş heterojenliği nedeniyle platform çalışması standart dışı çalışmanın geleneksel türleriyle bire bir uyumlu değildir. Platform çalışmasını sıfır saatlik sözleşmeler, geçici çalışma, serbest meslek, geçici çalışma gibi atipik istihdam ilişkileri türleri ile en yüksek güvencesizlik riskine tabi olan kayıt dışı çalışmanın karışımı olarak değerlendirmek olanaklıdır (Hauben vd., 2020: 29).

Bu çerçevede platform çalışması, neoliberalizmin yeni bir uygulaması olarak da değerlendirilebilir. Nasıl ki neoliberal ideoloji ve ona eşlik eden esnek birikime geçiş ile istihdam güvencesi ve sosyal güvenlik insan ruhuna aykırı ve yararsız olarak kabul edilmiş ve taşeronlaşma olarak da

⁸ Bu sayılar söz konusu sitelerde çalışan değil, bir iş bulma umuduyla kaydolmuş kişileri göstermektedir.

adlandırabileceğimiz süreçle 1980’li yıllardan itibaren güvencesizlik, belirsizlik, geçicilik ile istihdam ve çalışma yaşamı büyük oranda eğreti hale getirilmeye başlanmışsa (Çelik, 2007: 122-123), 2008 mali krizinden sonra başka bir politika hayata geçirilmiştir.⁹ Bu süreçte firmaların daha önce üstlenmek zorunda kaldıkları riskleri dışsallaştırmalarına olanak tanıyan hazır altyapılar olarak platformlar ortaya çıkmıştır. Böylece sermaye, platformlar aracılığıyla işçilerin daha önce sahip olduğu ekonomik ve sosyal hakları ortadan kaldıracak yasal ve mali bir mekanizmayı kullanma olanağına kavuşmuştur (Vallas ve Schor, 2020: 279-280). Jones tarafından “alt istihdam” (subemployment) olarak tanımlanan bu yeni istihdam ilişkileri geçici, gelişigüzel ve şarta bağlı, büyük miktarlarda ücretsiz emeği, önemli ölçüde eksik istihdamı veya yüksek düzeyde çalışan yoksulluğunu içeren işleri kapsamaktadır. Bu istihdam ilişkileri çoğu zaman, en yoksul işsizlik biçimlerinden daha iyi bir yaşamı garanti etmeyen işleri tanımlamaktadır. Özellikle çevrimiçi mikro çalışma platformlarında gerçekleştirilen iş bu kapsamda değerlendirilebilir. Platform işçileri bir bakıma istihdam ile işsizlik arasında (ücretli ve ücretsiz yaşam), “arafta” kalmakta, kendine endüstriyel büyümenin yıkıntılarının içinde yer bulmaktadır (Jones, 2021: 24-25). Nitekim maksimum riski ve minimum ödülü işçilere kaydırmayı amaçlayan platformlarda çalışan işçilerin giderek artan bir kesimi kötü bir işin, hiç iş olmamasından daha iyi olduğu düşüncesinin etkisine girmiştir (Woodcock ve Graham, 2020: 144).

En genel anlamda güvencesiz çalışma, işverenlerin riskleri ve sorumlulukları işçilere devretmesi için bir araçtır. Güvencesiz çalışma; istihdamın süresine ilişkin belirsizlik, birden fazla olası işveren veya gizli ya da belirsiz bir istihdam ilişkisi, sosyal korumaya ve genellikle istihdamla ilişkilendirilen yardımlara erişim eksikliği, düşük ücret ve sendikal örgütlenmeyle toplu pazarlık yapmanın önündeki önemli yasal ve pratik engellerle karakterize edilmektedir (ILO, 2011: 5). Bir başka tanıma göre ise güvencesiz çalışma, işçilerin belirsiz, istikrarsız ve güvencesiz olan işlerde sınırlı sosyal yardımlar ve yasal korumalarla çalışmalarını, işin risklerini

⁹ Standart istihdam ilişkilerinden kastedilen işçilerin istikrarlı, sosyal olarak korunan, bağımlı ve tam zamanlı bir işe sahip olmalarıdır. Fordist modelin standart istihdam ilişkilerinden bahsederken, bunun daha çok kapitalistleşme sürecini daha erken bir tarihte tamamlamış, belirli bir sermaye birikimine sahip, işçi sınıfının tarihsel kazanımlarının söz konusu olduğu küresel Kuzey ülkeleri için geçerli olduğunu söylemek önemlidir (Bosch, 2004: 618-619). Enformel sektörün egemen olduğu küresel Güney ülkelerinde standart dışı istihdam ilişkileri geçmişten bu yana büyük oranda geçerli olmuştur. Nitekim platformların yaygınlık kazanması, küresel Kuzey ve Güney açısından farklı sonuçlar doğurmuştur. Küresel Kuzey ülkelerinde bazı işçiler formelleştirilmiş işlerden platformlara geçip enformel sektöre adımını atarken, küresel Güney ülkelerinde bugüne dek enformel sektörde çalışan işçiler platform çalışmasıyla nispeten formelleştirilmiş bir sektörde çalışma şansı bulmuştur (Woodcock ve Graham, 2020: 52-53).

üstlenmesidir (Hauben vd., 2020: 29). Öte yandan güvencesizlik, işçileri boyun eğmeye, sömürüyü kabul etmeye zorlamayı amaçlayan genelleştirilmiş ve kalıcı bir güvencesizlik durumunun kurumlaşmasına dayanan yeni tahakküm tarzının parçasıdır. Güvencesizliğin ürettiği itaatkâr eğilimler, sayıları giderek artan çalışmayanlar ile sayıları giderek azalan çalışanlar arasındaki bölünmeyi derinleştirmektedir (Bourdieu, 1998: 99-100). Bununla birlikte güvencesiz çalışma, standart istihdam ilişkisinden çok daha uzun bir geçmişe sahiptir. Güvencesiz çalışma, içinde bulunduğumuz dönemde ortaya çıkan yeni bir olgu değildir, ücretli emeğin başlangıcından bu yana var olmuştur (Kalleberg, 2000: 2). Platform çalışmasını bu anlamda farklı kılan, işi parçalayarak geçici işleri (gig işleri) yaygınlaştırması ve böylece neoliberal ideolojinin bir ürünü olan esneklik politikalarını yeni bir düzleme taşımasıdır. Ayrıca platform çalışmasının üç taraflı yapısı içinde, platformlar kendilerini işgücü arzı ve talebi arasında aracılık hizmeti veren bir teknoloji şirketi olduklarını iddia etmektedir. Bu durumda çalışanlar “işçi” statüsünde değil, “kendi hesabına çalışan” (bağımsız yüklenici, bağımsız çalışan) olarak kabul edilmekte, iş sözleşmesi buna göre düzenlenmektedir (Tokol, 2021: 40). Böylece platform çalışanları, güvencesizleştirilmekte ve işçi sınıfının geçmiş mücadelelerinin ürünü olan ekonomik ve sosyal haklarından mahrum bırakılmaktadır.

Platform çalışmasıyla birlikte emeğin güvencesizleştirilmesi süreci hız kazanmıştır. Platform çalışmasıyla birlikte yaşanan bu güvencesizliğin riskleri ise şunları içermektedir: Düşük, parçalanmış ve istikrarsız gelir; eğitim ve kariyer gelişimine çok az erişim, çalışma koşullarının düşük düzeyde korunması; platform çalışmasına özgü belirli sağlık ve güvenlik risklerine maruz kalma; platform çalışmasıyla ilgili riskler için düşük sosyal koruma kapsamı; çok düşük düzeyde örgütlenme ve kolektif işçi haklarından yararlanma (Hauben vd., 2020: 49). Öte yandan platformların tanımını yaparken belirttiğimiz gibi, farklı platform tipleri bulunmaktadır. Dolayısıyla her bir platform tipinin güvencesizlik riskleri farklı düzeydedir. Bu bölümde söz konusu riskler üzerinde ana hatlarıyla durulacaktır. Platform çalışmasının emeğin güvencesizleşmesi sürecine etkileri ise aşağıdaki Tablo-1’de özetlenmiştir.

Güvencesizlik Riskleri	Emeğin Güvencesizleşmesine Etkileri
Ücretli emekçilerin kendi hesabına çalışan, bağımsız yüklenici olarak sınıflandırılması	<ul style="list-style-type: none">• Belirsiz bir statüye ve çok daha düşük korumaya sahip olma• İş kanununun sağladığı standart işçi korumalarından yararlanamama• Örgütlülüğünden gelen kolektif güçten mahrum kalma• Daha sınırlı bireysel ve toplu çalışma hakları ve sosyal koruma

	<ul style="list-style-type: none"> • Eğitim ve kariyer gelişimine çok az erişim
Esnek çalışma ve uzun çalışma süreleri	<ul style="list-style-type: none"> • Düzensiz ve uzun çalışma süreleri • Bazı durumlarda gece mesaisi yapma zorunluluğu • Artan rekabet nedeniyle rezervasyon ücretinin düşmesi
Gelir güvencesizliği ve öngörülemeyen gelir akışı	<ul style="list-style-type: none"> • Çoğunlukla asgari ücretin altında gelir • Ücret gelirinin istikrarsızlığı, ön görülemezliği • Haksız ücret kesintileri ile karşılaşma • Algoritmik yönetim ile ücret gelirinin aşağıya çekilebilmesi • Bazı durumlarda ücret gelirini bütünüyle ya da kısmen alamama
Örgütlenme zorlukları	<ul style="list-style-type: none"> • Mekânsal ve zamansal dağınıklık nedeniyle örgütlenmede güçlük • Mevcut sendikaların gig ekonomide yer alan işçileri örgütleme
Sosyal koruma güvencesizliği	<ul style="list-style-type: none"> • Kendi hesabına çalışan sözleşmesi imzaladıkları için sosyal korumanın dışında kalmak • Sağlık ve güvenlik risklerine maruz kalma

Tablo-1: Platform Çalışmasının Emegin Güvencesizleşmesine Etkileri

3.1. Ücretli Emekçi mi, Kendi Hesabına Çalışan mı?

Platform çalışmasının en tartışmalı yönlerinden birisini çalışanlarıyla yaptıkları iş sözleşmesi oluşturmaktadır. Birçok platform kendisini bir teknolojik aracı olarak tanımlamakta ve ücretli emekçileri kendi hesabına çalışan ya da bağımsız yüklenici olarak sınıflandırmaktadır. Bu uygulamayla platformlar sosyal koruma yardımları da dahil olmak üzere iş kanununda ya da toplu iş sözleşmelerinde belirtilen standart işçi korumalarını sağlama sorumluluğundan sıyrılmayı hedeflemektedir (Berg vd., 2018: 59-61; ILO, 2022: 25-26). Dijital emek platformlarının kendilerini teknoloji şirketi olarak konumlandırmasına olanak tanıyan ise neoliberalizmin istihdamın kuralılaşırılması ve esneklik politikalarıdır. Yine neoliberalizm ile aşırı büyüyen finans sermayenin EİT'lere ve platform şirketlerine yönelmesi, platformların güçlü ağ etkisi ile büyümelerini teşvik etmiştir. Algoritmik yönetimin kullanılması ile coğrafi olarak dağınık ve ölçeklenebilir bir iş gücünün düşük maliyetlerle etkili biçimde yönetmenin olanağı sağlanmıştır. Böylece platformlar, birçok işçiyi daha esnek işler aramaya iten sosyal faktörlerin de etkisiyle, dış kaynak kullanımını (taşeronlaştırmayı)

yoğunlaştırıp maliyetleri ve riskleri minimuma indirmiştir (Woodcock ve Graham, 2020: 57).

Platform işçileriyle kendi hesabına çalışan şeklinde sözleşme yapmanın platformlara sağladığı çok sayıda fayda vardır. Bunlardan ilki sosyal güvenlik yükümlülükleri, fazla mesai, hastalık izinleri, eğitim giderleri ve diğer maliyetlerin azaltılması yoluyla işçilik maliyetlerinden sağlanan tasarruftur. Bu tasarrufun yüzde 30'u bulunduğu ileri sürülmektedir (Srnicek, 2017a: 76; Woodcock ve Graham, 2020: 55). Özellikle konaklama, ulaştırma, dağıtım, ev hizmetleri sektörlerinde faaliyet gösteren yerinde (in situ) platformlarda bu uygulama sermaye için ekstra kazançlıdır. İşçileri kendi hesabına çalışan haline getiren platformlar, böylece önemli bazı maliyetleri bilançosundan çıkarıp çalışanlarına kaydırmaktadır. Yatırım maliyetleri (Uber ve Lyft örneğinde araçların, Airbnb örneğinde konutun satın alınması), bakım maliyetleri, sigorta ve amortisman giderleri, kimi durumlarda reklam maliyetleri, vb. buna örnek olarak gösterilebilir (Srnicek, 2017a: 77). Platformlar bu uygulamasıyla kurumsal yapıyı da tehdit etmektedir. ABD'de doğrudan istihdam durumuna bağlı olan sosyal sigortalar sisteminin, İsveç örneğinde ise refah devletini desteklemek için gereken vergi geliri sisteminin olumsuz etkilenmesi buna örnek olarak gösterilebilir (Vallas ve Schor, 2020: 281). ABD'de 2005 ile 2015 arasındaki dönemde kendi hesabına çalışanlar, bağımsız yükleniciler kategorisinin yüzde 1,7 büyümesi (2,9 milyon kişi) dikkat çekicidir. 2008 krizinin etkilerinin net biçimde görüldüğü bu dönemde çok sayıda işçi, iş bulmak dolayısıyla hayatta kalmak için ellerinden gelen her türlü yolu çaresizce bulmaya zorlanmış ve bu kategoriye geçiş yapmıştır (Srnicek, 2017a: 80-81). Platformların işçileri, kendi hesabına çalışan olarak sınıflandırması hukuki olarak da tartışma konusudur. Bu konuda getirilen itirazlardan ilki işçilerin özellikle algoritmik yönetim ile izlenmesi ve sıkı takibidir. Bu onların serbest çalışan değil, bağımlı çalışan olduklarını göstermektedir. Bir başka itiraz platformlarda çalışanların tabi olduğu derecelendirme ve ceza sisteminedir. Böylesi bir sistemin varlığı işçilere sunulduğu iddia edilen hizmetleri kabul etme ya da reddetme özgürlüğünün pratikte geçersiz olduğunu göstermektedir. Son olarak iş çalışanlara değil, platforma aittir. Çünkü tüketiciler / müşteriler platformla iletişim kurmaktadır. Ayrıca fiyatlandırma politikasını ve pazarlama stratejisini platform belirlemekte, işçi bu kurumsal mekanizmanın sadece bir bileşeni olmaktadır (ILO, 2022: 27).

Platform çalışmasındaki bu uygulama, geleneksel işçi ve kendi hesabına çalışan (serbest meslek sahibi) kavramları arasındaki sınırları bulanıklaştırmaktadır. Bunun sonucunda çoğu platform çalışanı belirsiz bir statüye ve çok daha düşük korumaya sahip olmaktadır. Platformlar platform işçileriyle sistematik olarak hizmet sözleşmesi düzenlemekte ve istihdam

ilişkisinin varlığını reddetmektedir. Ücretli emekçi yerine kendi hesabına çalışanlarla çalışmak platformlara daha düşük maliyetler, daha az sorumluluklar ve yükümlülükler sağlamakta, üstelik ticari ve operasyonel riskler bireysel olarak platform çalışanına kaydırılmaktadır (Pesole vd., 2018: 7-8; Hauben vd., 2020: 22). Örgütlülükten gelen kolektif gücü de elinden alınan platform işçileri işgücü piyasasının dezavantajlı pozisyonlarına itilmektedir. Kısacası kendi hesabına çalışan platform işçileri için güvencesizlik, benzer işlerde çalışanlara kıyasla daha sınırlı bireysel ve toplu çalışma hakları ve sosyal korumadan kaynaklanmaktadır (Hauben vd., 2020: 22). Emeğin güvencesizliği, bu mekanizmayla gitgide artmaktadır.

3.2. Esnek Çalışma ve Uzun Çalışma Süreleri

Platform çalışmasının olumlu yanlarından birinin işçilere sunduğu çalışma süresi esnekliği olduğu ileri sürülmektedir. Platformların işçilere ne zaman ve ne kadar süreyle çalışmak istediklerini seçmelerine izin verildiği savunulmaktadır (Todolí-Signes, 2017: 200). Platform işçileriyle yapılan bazı araştırmalar, işçilerin çalışmanın zamansal esnekliğe değer verdiğini göstermektedir (Wood vd., 2019: 67). Gig ekonomide yer alan çoğu işçi aslında bir düzeyde esneklik istemekte, kendi programlarını belirleme ve evden çalışma olanağını takdir etmektedir (Berg vd., 2018: 67-70; Woodcock ve Graham, 2020: 120). Bu durum özellikle hem çalışıp hem de çocuk, yaşlı, hasta, vb. bakımını üstlenen (çoğunluğu kadın olan) ya da hem çalışıp hem eğitimlerini sürdürmek isteyen işçiler için özellikle geçerlidir. Bu anlamda platform çalışması bu durumdaki çoğunlukla kadın işçilerin, istihdam dışında kalmasını önlemekte, onlara belirli ölçüde gelir elde etme olanağı sağlamaktadır.

Platform çalışmasında görünüşte platformun çalışanlar üzerinde zamansal kontrolü bulunmamaktadır. Oysa çalışma süresinin görünürdeki esnekliği sadece bir mittir. Pratikte platformlar çalışanları belirli zamanlarda aktif olmaya teşvik etmenin çeşitli yollarını kullanmaktadır. Araç çağırma ve teslimat gibi yerinde platformlarının, yoğun zamanlarda mevcut iş gücünü artırmak için değişken oranlar kullanması buna örnek gösterilebilir. Ayrıca bu platformlarda günün sadece belirli saatlerinde yeterli iş talebi olması, işçileri bu saatlerde çalışmaya mecbur bırakmaktadır. Üstelik teknolojinin sunduğu olanaklarla platformlarının çok daha geniş bir işçi kesimine ulaşması, platform çalışanları arasındaki rekabeti keskinleştirmektedir. Bu durum sonucunda rekabetin mekânsal ölçeği genişlemekte, firmanın çalışanlarına karşı sorumluluğunun zamansal ölçeği daralmaktadır (Woodcock ve Graham, 2020: 67).

Öte yandan çalışmamızda ele aldığımız gibi farklı platform tipleri çalışma şekilleri bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak çalışma sürelerindeki esneklik, platformdan platforma değişmektedir. Platform çalışanları bazı durumlarda ne zaman, nerede ve ne kadar çalışacaklarını seçebilirken, bazı durumlarda bir programa bağlı kalmak, iş bulmakta zorlanmak veya çok uzun saatler çalışmak zorunda kalmaktadır. Özellikle düşük vasıflı çevrimiçi ya da yerinde platformlar işçileri çalışma esnekliğini çok az yaşayabilmekte, kendi aralarındaki rekabet ve düşük ücret seviyeleri nedeniyle yüksek iş yoğunluğuna maruz kalmakta ve hız baskısıyla karşılaşmaktadır. Çevrimiçi platform çalışanları ise yetersiz işe sahip olma kaygısını en üst seviyede yaşamakta, bunun sonucunda platformlarda iş / görev bulabilmek amacıyla fazladan ücretsiz çalışma süresi harcamaktadır (Hauben vd., 2020: 34-35). Çevrimiçi mikro çalışma platformlarıyla ilgili olarak yapılan bir araştırma bize bu süre hakkında fikir vermektedir. Bu araştırmaya göre çevrimiçi mikro çalışma platformlarında istihdam edilen işçilerin yüzde 36'sı düzenli olarak haftada yedi gün çalışmaktadır. İşçilerin yüzde 43 gibi önemli bir kısmı gece mesaisi (22.00-05.00) yapmaktadır. (Berg vd., 2018: 67). Çünkü makul bir ücret geliri elde etmek için işçiler daha fazla çalışmak zorunda kalmaktadır. Parça başı ücretler genellikle daha sömürücüdür, çünkü işçi daha uzun saatler çalışarak daha fazla kazanabilmekte, ancak işin kapitalist tarafından el konulan ücretsiz kısmı, işçinin geliriyle oranla daha fazla artmaktadır. Öte yandan yarı zamanlı platform işçileri ile tam zamanlı platform işçileri arasındaki rekabet, işverene rezervasyon ücretini düşürme konusunda ek bir kontrol sağlamaktadır (Roy, 2022). Üstelik işçi talep etse de her durumda iş bulamamakta, bu yüzden uzun sürelerini platformda iş aramayla geçirebilmektedir. Bu da işçinin güvencesizliğini artıran bir başka faktörü oluşturmaktadır.

3.3. Gelir Güvencesizliği, Öngörülemeyen Gelir Akışı

Platform çalışmasının işçiler açısından doğurduğu bir başka güvencesizlik ücretlerdedir. Çalışanların yalnızca küçük bir kesimi bir iş sözleşmesi kapsamında istihdam edildiği, önemli bir kesimin ise kendi hesabına çalışan olarak bir hizmet sözleşmesiyle çalıştırıldığı için platformlarda asgari ücret, toplu iş sözleşmesi vb. gibi koruyucu mekanizmalar bulunmamaktadır. Bu yüzden platformlardan elde edilen ücret geliri çoğunlukla asgari ücretin altındadır (Berg vd., 2018: 105; Hauben vd., 2020: 30-31). Platform ile işçiler arasındaki güç dengesizliği bulunduğu için, özellikle emek yoğun işlerin gerçekleştirildiği platformlarda ücretler düşüktür (ILO, 2022: 16). Nitekim 2008 krizinden sonra küresel ekonomide işsizlik oranlarının yükselmesi, çalışan nüfus üzerinde baskıya neden olmuş daha düşük haftalık kazançlar, daha az hane halkı tasarrufu ve artan hane halkı borcu ortaya çıkmıştır

(Srńecek, 2017a: 30-31). Üstelik platform çalışmasından elde edilen ücret geliri sıklıkla istikrarsızdır, güvenilmezdir ve öngörülemezdir. İşçiler öngörülemeyen gelir akışlarını yönetmek zorundadır ve bir istihdam ilişkisinin standart işçi korumaları olmadan çalışmaktadır. Çünkü asgari ücretler hukuki anlamda yalnızca işçi statüsünde çalışanlar için geçerlidir, kendi hesabına çalışanlar için geçerli değildir. Platform çalışmasında yalnızca küçük bir azınlık bir iş sözleşmesiyle işçi statüsünde çalışmaktadır (Berg vd., 2018: 105; Hauben vd., 2020: 30-31). Bütün bu gelişmeler platform işçilerinin güvencesizleşme sürecini daha da derinleştirmektedir.

Ücret geliri güvencesizliği, platform çalışmasının tipine göre farklılık göstermektedir. Düşük vasfa sahip olan platform işçilerinde düşük gelir ve gelir korumasının olmaması daha büyük endişe kaynağıdır (Hauben vd., 2020: 50). Ancak özellikle işin küçük görevlere ayrıldığı çevrimiçi mikro çalışma platformlarında ücret seviyeleri bir hayli düşüktür. Çevrimiçi mikro çalışma platformlarında az bir ücret karşılığında ya da hiç ücret ödemediğinde üniversite düzeyinde bir eğitime ve profesyonel çalışma için beceriye sahip olan işçiler çalıştırılabilmektedir (Jones, 2021: 42). Platformları yöneten çalışma standartlarının olmaması, işçilerin günlerini planlamasını zorlaştırmakta, işçilerin yürüttükleri iş veya çalışma koşulları hakkında müşterilerle ya da platformlarla iletişim kuramamasına yol açmaktadır. Bazı durumlarda çalışanlar haksız ücret kesintisi muamelesiyle karşılaşmakta, ancak buna karşı hakkını arayamamaktadır (Berg vd., 2018: 95).

Nitekim platform çalışmasında gelir güvencesizliği riski ücret güvensizliği, istikrarsızlık ve öngörülemezlikle bağlantılıdır. Güvencesizliği doğuran dört faktörü şu şekilde ifade edebiliriz (Hauben vd., 2020: 33-34): İlk olarak platformlar, görev başına ücretlerini haberli veya habersiz olarak istedikleri zaman tek taraflı olarak değiştirebilmektedir. Dolayısıyla platform çalışanı hiçbir zaman alacağı ücret miktarından tam olarak emin olamamaktadır. İkinci faktör, platform çalışanlarının alabilecekleri görev sayısının kısıtlanabilmesidir¹⁰. Bunun sonucunda işçiler arasında ciddi bir rekabetin olduğu platformlarda, platform çalışanları istedikleri kadar görev alamayabilmekte, çalışmak istese dahi bekledikleri ücret miktarına ulaşamayabilmektedir. Üçüncü olarak platformlar, bir platform çalışanın

¹⁰ Örneğin bir çevrimiçi mikro çalışma platformu olan Microworkers, eğer işçinin onay derecesi yüzde 75'in altına düşerse, otuz güne kadar bu işçinin yeni işlere erişimini engellemektedir (Berg vd., 2018: 8). Ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren yerinde (in situ) platform olan Uber'in derecelendirme sistemi ise düşük performans gösteren sürücülerini (işçileri) devre dışı bırakmaktadır. Bu sistemde yolculuktan sonra, yolculardan sürücülerini 1 ile 5 yıldız arasında derecelendirmeleri istenmektedir. Uber sisteminde aktif kalabilmek ve iş alabilmek için sürücülerin ortalama 5 üzerinden 4,6 civarında puana sahip olmaları gerekmektedir (Rosenblat ve Stark, 2016: 3774-3775).

üstlenebileceği görevler üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilecek derecelendirme ve inceleme sistemlerini kullanmaktadır. Algoritmik yönetim olarak adlandırabileceğimiz bu derecelendirme sistemi çalışanların yeni görevler almasını engelleyebilmekte, dolayısıyla beklediği ücret gelirini aşağıya çekebilmektedir. Dördüncü ve belki de en önemlisi, platformlar ve/veya müşteriler, bir sorun olduğu iddiasıyla çalışana ödeme yapmamaya karar verebilme veya ödemenin bir kısmını alıkoyabilme iradesine sahiptir. Böylesi durumlarda platform işçisi sıklıkla ödeme kesintisinin nedenini tam olarak öğrenememektedir. Özellikle çevrimiçi mikro çalışma platformlarında, tüm iletişim çevrimiçi olarak gerçekleştirildiği için platform işçisi bir itiraz muhatabı bulamayabilmektedir. Beklenmedik bu kesinti, işçinin beklediği ücret gelirini elde edememesine yol açmakta, dolayısıyla ücret güvencesizliği ortaya çıkmaktadır. ILO'nun çevrimiçi mikro çalışma platformu işçileri ile yaptığı bir anket ücret kesintilerinin rutin bir uygulama olduğunu göstermektedir. Ankete göre on işçiden neredeyse dokuzunun gerçekleştirdiği işler reddedilmiş, dolayısıyla işçilere bu işlerden hak ettiği ücretler ödenmemiştir. İşçilerin yalnızca yüzde 12'si işlerinin reddedilmesinin haklı olduğunu dile getirmiştir (Berg vd., 2018: 74-75).

3.4. Örgütlenme Zorlukları ve Kolektif Haklardan Yararlanamama

Platform çalışması, çalışanların örgütlenmesine ciddi engeller getirmektedir. Bu bölümde ele aldığımız gibi platform ekonomisinin üçlü yapısı çerçevesinde işçilerin kendi hesabına çalışan olarak değerlendirilmesi ve iş hukuku kapsamında bir istihdam sözleşmesi düzenlenmemesi örgütlenme önündeki en önemli engellerden biridir. Özellikle çevrimiçi platformlarda sözleşme, genellikle taraflar arasında herhangi bir kişisel temas olmadan, basit bir abonelik veya kayıt yoluyla çevrimiçi olarak yapılmakta, platformlar standart metinleri işçilere dikte etmektedir. Platform ve platform çalışanı arasındaki sözleşmeye dayalı ilişki için geçerli minimum katılım kurallarının olmaması, belirli pazarlarda platformların tekelleştiği dikkate alınır, platform işçilerinin emeğini sömürüye açık hale getirmektedir (Hauben vd., 2020: 27).

Platform çalışmasında işçilerin örgütlenmesinin bir başka zorluğu, platformların tek kelime bile etmeden bu yönde girişimde bulunanların hesaplarını kapatabilmesi ya da askıya alabilmesidir. Böylece işveren (platform) hiçbir uyarıda bulunmadan işçileri işten çıkarabilmekte ve örgütlü mücadeleye set oluşturabilmektedir (Jones, 2021: 50-51). En eski ve en büyük çevrimiçi mikro çalışma platformlarından Amazon Mechanical Turk'te (AMT) yaşanan We Are Dynamo vakası buna örnek gösterilebilir. AMT

işçileri haklarını korumak için We Are Dynamo adlı bir forum kurmuş ve buradan bir kampanya başlatmıştır. Ancak durumu kavrayan AMT, hemen Dynamo'nun hesabını kapatmış ve forumun yeni üye kazanıp büyümesini engellemiştir (Jones, 2021: 64-69).

İşçilerin örgütlenmesindeki bir başka güçlük işçilerin hem mekânsal hem de zamansal olarak dağınık olmalarıdır. EİT'lerdeki ilerlemelerin sunduğu olanaklarla platformlar dünyanın dört bir yanındaki işçileri istihdam etmektedir. Bu işçilerin ne zaman ne de mekân açısından çok az ortak noktası vardır. Bu durum işçilerin bir araya gelmelerini, birbirlerinden haberdar olmalarını ve dolayısıyla birlikten gelen gücünü kullanmalarını engellemektedir (Vallas ve Schor, 2020: 285; Woodcock ve Graham, 2020: 12). Ayrıca geleneksel sendikaların gig ekonomide yer alan işçileri örgütleyememesi, bu yönde faaliyet gösteren çok az sendika olması bir başka sorundur (Woodcock ve Graham, 2020: 42). Bütün bunların sonucunda platform işçileri örgütlenememekte, kolektif mücadelenin getirdiği korumanın dışında kalmakta, güvencesizleşmektedir.

3.5. Sosyal Koruma Güvencesizliği

Geçmişten bugüne refah devleti uygulamalarının bir sonucu olarak sosyal koruma kendine referans olarak belirsiz süreli, tam zamanlı istihdam sözleşmelerini almaktadır. Genel olarak platform çalışmasının birçoğunun bu kategoriye girmediği için sosyal korumanın büyük oranda dışında olduğundan söz edilebilir (Hauben vd., 2020: 44). Platform işçilerinin maruz kaldığı zihinsel ve fiziksel sağlık ve güvenlik riskleri ise büyük oranda geleneksel çalışma ilişkilerindeki risklerle benzerlik taşımaktadır. Ancak platform çalışması önemli miktarda standart dışı bir istihdama dayandığı için daha düşük iş kalitesi seviyelerine, daha kötü çalışma koşullarına sahiptir. İş güvenliğinin olmaması, hızlı çalışma temposu, işin belirli bir sürede bitirilmesi için platformun uyguladığı baskı, platform işçileri arasındaki yüksek rekabet düzeyi, dijital teknolojiler aracılığıyla sürekli performans takibi, işin izole doğası ve koruyucu etkinin olmaması, platform işçisini daha korumasız bırakmaktadır (Hauben vd., 2020: 37).

Platform işçilerinin sosyal koruma düzeyini belirleyen çok sayıda değişken bulunmaktadır. İlk olarak platformlarda çalışan işçilerin bir bölümü bu çalışmayı ek gelir elde etmek için yaparken, bir bölümü ise ana gelir kaynağı olarak bu çalışmayı gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla sosyal koruma düzeyi platform işçisinin bu çalışmayı ana gelir kaynağı olarak yapıp yapmadığına göre farklılık göstermektedir. Çünkü ek gelir kaynağı olarak bu çalışmayı gerçekleştiren işçiler, ana çalışma alanlarından bir sosyal koruma sağlayabilmektedir. Platform çalışmasında sosyal koruma düzeyini belirleyen

bir başka faktör, platformun niteliğidir. Yerinde (in situ) platformlar ağırlıklı olarak işçileri kendi hesabına çalışan olarak sınıflandırıp standart işçi koruma haklarının birçoğunu ortadan kaldırırsa da bir sözleşmeye dayandığı için kısmen bir sosyal korumayı içermektedir. Oysa dünyanın çok farklı noktalarındaki işçilere tamamladıkları görev üzerinden ücret ödendiği çevrimiçi mikro çalışma platformlarında bu koruma düzeyi dahi bulunmamaktadır. Bir başka faktör ise işin gerçekleştirildiği ülkenin kapitalist gelişkinlik seviyesidir. Küresel Kuzey ülkelerindeki yerinde platform çalışanlarının sosyal koruma düzeyleri, küresel Güney ülkelerindeki platform çalışanlarının sosyal koruma düzeylerinden daha yüksektir. Çünkü geçmişte refah devleti uygulamalarının bir hayli yaygın olduğu küresel Kuzey ülkelerindeki sosyal koruma kurumları daha istikrarlıdır ve kendi hesabına çalışanlara daha fazla destek vermektedir. Ancak ILO'nun tahminleri gerek çevrimiçi platformlarda gerekse yerinde platformlarda işçiler için sosyal korumanın daha az olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre platform çalışanlarının yaklaşık yüzde 60'ı hastalık sigortasına sahip değildir. Her iki türde platformda çalışan işçilerin ancak yüzde 20'si iş kazası ve işsizlik sigortalarına sahiptir. Yaşlılık için korumaya sahip platform işçilerinin oranı ise ancak yüzde 23'tür (ILO, 2022: 34).

Çevrimiçi platformlarda düşük vasıflı işler yapan 1.200 platform işçisiyle yapılan bir başka anket çalışması, sosyal korumanın düzeyi hakkında fikir vermektedir. Bu ankete göre işçilerin yüzde 69,5'inin doğum yardımlarını kapsayan programlara erişimi bulunmamaktadır. Aynı ankete göre işçilerin yüzde 63,1'i işsizlik yardımı alamazken, yüzde 60,6'sı malullük sigortasına, yüzde 56,1'i ise yaşlılık sigortasına sahip değildir (Forde vd., 2017: 59). ILO'nun 2017 yılında çevrimiçi mikro çalışma platformu işçileri ile yaptığı bir başka araştırma da benzer biçimde fikir vermektedir. Buna göre ankete yanıt veren on kişiden yalnızca altısı sağlık sigortası kapsamındadır ve yalnızca yüzde 35'inin emekli maaşı veya emeklilik planı bulunmaktadır. Ancak çoğu durumda sağlık güvencesi kapsamında yer alanlar, bunun çevrimdışı ekonomideki ana işlerinden, aile üyelerinin işle ilgili yardımlarından ya da devlet destekli evrensel yardımlardan geldiğini belirtmektedir (Berg vd., 2018: 60). Kısacası bütün bu araştırmalar platform çalışmasının işçinin sosyal koruma düzeyini azalttığını, dolayısıyla güvencesizliği artırdığını göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada standart dışı yeni bir çalışma şekli olan platform çalışmasının, emeğin hâlihazırdaki güvencesizleşmesi sürecine ne gibi etkilerde bulunduğu tartışıldı. Platformların sermayenin birikim krizine karşı çözüm bulma stratejisinin bir parçası olarak nasıl kullanıldığı ele alındı. Platformlar

istihdam alanında neoliberalizmin esnekleştirme ve kuralısızlaştırma politikasının yeni bir aktörü olarak sahneye çıkmıştır. Kendilerini bir teknoloji şirketi, bir aracı olarak nitelendiren platformlar, müşteri ile yüklenici arasında bir köprü oluşturduğunu iddia etmekte, böylece standart istihdam ilişkilerinin kavramlarını ters yüz etmektedir. Platform çalışmasının birçok örneğinde işçi, kendi hesabına çalışana, yükleniciye dönüşmekte ve örgütlülüğten gelen kolektif gücünden yoksun kalmaktadır. Böylece platformlar, sermayeye sosyal koruma dahil olmak üzere iş kanununda ya da toplu iş sözleşmelerinde belirtilen standart işçi korumalarını sağlama sorumluluğundan sıyrılabilmesi için etkin bir araç haline gelmekte, işçi sınıfının tarihsel kazanımlarının gasp edilmesi sürecinde bir rol üstlenmektedir. Üstelik dijitalleşme sürecinin bir uzantısı olarak platformların ortaya çıkması, bu tür işlerde çalışacak işgücü havuzunu (yedek sanayi ordusu) genişletmekte, bu durum işçiler arası rekabeti artırıp belirli vasıf gerektiren az sayıdaki işi saymazsak, ortalama ücret seviyelerini aşağıya çekmektedir. Ayrıca platformlar dışarıdan bir aktör olarak kendini çalışmanın gerçekleştiği ülkenin iş kanunlarından bağımsız olarak görmekte ve böylece söz konusu ülkede standart istihdamın sağladığı korumaları da ortadan kaldırmaktadır.

Bu çalışmada da ortaya koyduğumuz gibi platform çalışması, neoliberal politikalarla hız kazanan emegın güvencesizleşmesi sürecini hızlandıran bir etkiye sahiptir. Esneklik adı altında uzun çalışma süreleri, öngörülemeyen gelir akışı, örgütlenme zorlukları ve sosyal koruma eksikliği, platform çalışmasını güvencesiz hale getirmektedir. Bununla birlikte platformlar tek tip değildir, platformları yerinde ve çevrimiçi olmak üzere iki temel grupta toplayabiliriz. Her bir platform tipinin kendine özgü istihdam ilişkileri vardır ve farklı güvencesizlik riskleri içermektedir. Ancak tüm platform çalışmalarının ortak yanı, işçi sınıfını parçalamayı hedeflemesi, onun örgütlülüğten gelen kolektif gücü elinden almaya çalışmasıdır. Ayrıca platform ekonomisinin üçlü yapısı, sermayeye, işçi sınıfının tarihsel kazanımlarının bir ifadesi olarak nitelendirebileceğimiz iş kanunlarını aşındırmanın, devre dışı bırakmanın fırsatlarını sunmaktadır. Bu yüzden bu üçlü yapı içinde platform çalışmasının hukuki anlamda yeniden tanımlanması ve iş mevzuatı kapsamında korunmaya alınması önemli bir gereksinim olarak kendini göstermektedir.

Son olarak platformların, kapitalizmi dönüştürdüğü ve yeni bir evreye soktuğu yönündeki yaklaşımlara karşı ihtiyatlı olmak gerekmektedir. Platform ekonomisinin büyüdüğu ve özellikle çevrimiçi mikro çalışma platformlarının önemli bir büyüklüğe ulaştığı doğrudur. Ancak platform ekonomisinin henüz küresel ekonominin küçük bir kesimini oluşturması ve büyümesinin yavaşladığı şeklinde görüşlerin bulunması bu ihtiyatı gerekli kılmaktadır.

Kaynakça

- Azzellini, Dario, Ian Greer ve Charles Umney (2022). “Why platform capitalism is not the future of work”, *Work in the Global Economy*, 2(2), s. 272-289.
- Bakın, Ali (2023a), *Teknoloji ve Dijital Emek*, (Bursa: Dora Yayınları).
- Bakın, Ali (2023b). “Platform Kapitalizmi ve Dijital Emek”, Bulut Meryem ve Zeynel Karacagil (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar - 12*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları): 43-56.
- Berg, Janine, Marianne Furrer, Ellie Harmon, Uma Rani ve M. Six Silberman (2018), *Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world*, (Cenevre: International Labour Organization).
- Bosch, Gerhard (2004), “Towards a New Standard Employment Relationship in Western Europe”, *British Journal of Industrial Relations*, 42(4), s. 617-636.
- Bourdieu, Pierre (1998), *Contre-feux*, (Paris: Raisons d’Agir).
- Chakravartty, Paula ve Dan Schiller (2010), “Global Financial Crisis| Neoliberal Newspeak and Digital Capitalism in Crisis”, *International Journal of Communication*, 4(2010), s. 670-692
- Cusumano, Michael A. (2010), *Staying power: Six enduring principles for managing strategy and innovation in an uncertain world (lessons from Microsoft, Apple, Intel, Google, Toyota and more)*, (Oxford: Oxford University Press).
- Çelik, Aziz (2007), “Eğreti emek-parçalanan sınıf”, *Birikim*, 217, s. 1-12.
- Dicken, Peter (2011), *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*, (New York: Guilford Press).
- Eurofound (2018), *Employment and working conditions of selected types of platform work*, (Luxembourg: Publications Office of the European Union).
- Forde, Chris, Mark Stuart, Simon Joyce, Liz Oliver, Danat Valizade, Gabriella Alberti, Kate Hardy, Vera Trappmann, Charles Umney ve Calum Carson (2017), *The social protection of workers in the platform economy (Study for the committee on Employment and Social Affairs, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies)*, (Brüksel: Publications Office of the European Union).
- Fuchs, Christian (2015), *Dijital Emek ve Karl Marx*, (Tahir Emre Kalaycı ve Senem Oğuz, Çev.), (Ankara: NotaBene Yayınları).
- Gandini, Alessandro (2019), “Labour process theory and the gig economy”, *Human Relations*, 72(6), s. 1039-1056.

- Goodwin, Tom (2015, Mart 3), “The battle is for the customer interface”, TechCrunch, <https://bit.ly/3sXNKXU> (25.08.2023).
- Graham, Mark ve Jamie Woodcock (2018), “Towards a fairer platform economy: Introducing the Fairwork Foundation”, *Alternate Routes*, 29. s. 242-253.
- Harvey, David (1997), *Postmodernliğin Durumu* (Sungur Savran, Çev.), (İstanbul: Metis Yayınları).
- Harvey, David (2015), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (Aylin Onacak, Çev.), (İstanbul: Sel Yayıncılık).
- Hauben, Harald, Karolien Lenaerts ve Willem Waeyaert (2020), *The platform economy and precarious work*, (Luxembourg: Study).
- ILO (2011), *Policies and regulations to combat precarious employment*, (Cenevre: International Labour Organization).
- ILO (2021), *World Employment and Social Outlook: The role of digital labour platforms in transforming the world of work*, (Cenevre: International Labour Organization).
- ILO (2022), *Decent Work in the Platform Economy*, (Cenevre: International Labour Organization - Conditions of Work and Equality Department).
- Jones, Phil (2021), *Work Without the Worker: Labour in the Age of Platform Capitalism*, (Londra: Verso Books).
- Kalleberg, Arne L. (2000), “Nonstandard Employment Relations: Part-time, Temporary and Contract Work”, *Annual Review of Sociology*, 26(1), s. 341-365.
- Kenney, Martin ve John Zysman, J. (2016), “The rise of the platform economy”, *Issues in science and technology*, 32(3), s. 61-69.
- Kıyan, Zafer (2015), “‘Dijital Kapitalizmin’ İletişim Alanındaki İzleri: Üretim, Dolaşım, Emek ve Tüketim Süreçleri”, *Toplum ve Bilim*, (135), s. 27-56.
- Kilhoffer, Zachary, Willem Pieter De Groen, Karolien Lenaerts, Ine Smits, Harald Hauben, Willem Waeyaert, Elisa Giacumacatos, Jean-Philippe Lhernould ve Sophie Robin-Olivier (2020), *Study to gather evidence on the working conditions of platform workers*, (Brüksel: European Commission).
- Kozanoğlu, Hayri (2018), *50 Soruda Teknolojik Gelişmeler ve Hayatımız*, (İstanbul: Altınbaş Üniversitesi Yayınları).
- Parlak, Zeki (2004), “Sanayi Ötesi Toplum Teorilerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8), s. 95-125
- Pesole, Annarosa, Maria Cesira Urzi Brancati, Enrique Fernandez Macias, Federico Biagi ve Ignacio Gonzalez Vazquez (2018), *Platform Workers in*

Europe: Evidence from the COLLEEM Survey, (Brüksel: Publications Office of the European Union).

- Rekabet Kurumu (2019), *Rekabet Terimleri Sözlüğü*, Gözden Geçirilmiş Altıncı Baskı, (Ankara: Rekabet Kurumu)
- Rosenblat, Alex ve Luke Stark (2016), “Algorithmic labor and information asymmetries: A case study of Uber’s drivers”, *International journal of communication*, 10, 27, s. 3758-3784.
- Roy, Sanjay (2022, Nisan 3), “Gig Work: Techno-normative Control and Rising Precarity”, *Peoples Democracy*, <https://bit.ly/462oPRF> (20 Ağustos 2023).
- Schiller, Dan (1999), *Digital capitalism: Networking the global market system*, (Cambridge, Massachusetts: MIT press).
- Sevgi, Hüseyin (2021), “Dijital Kapitalizm ve Endüstri İlişkileri”, Sevgi, Hüseyin (Ed.), *21. Yüzyılda Endüstri İlişkileri - Çalışma Yaşamının Dönüşümü, Aktörleri ve Geleceği*, (İstanbul: NotaBene Yayınları): 7-35.
- Srnicek, Nick (2017a), *Platform Capitalism*, (Cambridge: Polity Press).
- Srnicek, Nick (2017b), “The challenges of platform capitalism: Understanding the logic of a new business model”, *Juncture*, 23(4), s. 254-257
- Steinberg, Marc (2022), “From Automobile Capitalism to Platform Capitalism: Toyotism as a prehistory of digital platforms”, *Organization Studies*, 43(7), s. 1069-1090.
- Strowel, Alain ve Wouter Vergote (2019), “Digital platforms: To regulate or not to regulate? Message to regulators: Fix the economics first, then focus on the right regulation”, Devolder, E. (Ed.), *The platform economy: Unravelling the legal status of online intermediaries*, (Cambridge: Intersentia): 1-30.
- The Online Labour Index 2020 (2023, Mayıs 12). <https://bit.ly/3Rr7H3G> (20.08.2023).
- Todolí-Signes, Adrián (2017), “The ‘gig economy’: Employee, self-employed or the need for a special employment regulation?”, *Transfer: European Review of Labour and Research*, 23(2), s. 193-205.
- Tokol, Aysen. (2021), “Platform Çalışma, Çalışanlar Açısından Yarattığı Sorunlar ve Sendikalar”, Sevgi, Hüseyin (Ed.), *21. Yüzyılda Endüstri İlişkileri - Çalışma Yaşamının Dönüşümü, Aktörleri ve Geleceği*, (İstanbul: NotaBene Yayınları): 37-77.
- TUC. (2021), Seven ways platform workers are fighting back, Trades Union Congress (TUC), <https://bit.ly/3LCPLzh> (15.08.2023).

- Vallas, Steven ve Juliet B. Schor (2020), “What Do Platforms Do? Understanding the Gig Economy”, *Annual Review of Sociology*, 46(1), s. 273-294
- van Doorn, Niels (2017), “Platform labor: On the gendered and racialized exploitation of low-income service work in the ‘on-demand’ economy”, *Information, Communication & Society*, 20(6), s. 898-914.
- Veen, Alex, Tom Barratt ve Caleb Goods (2020), “Platform-Capital’s ‘App-etite’ for Control: A Labour Process Analysis of Food-Delivery Work in Australia”, *Work, Employment and Society*, 34(3), s. 388-406.
- Wood, Alex J., Mark Graham, Vili Lehdonvirta ve Isis Hjorth (2019), “Good Gig, Bad Gig: Autonomy and Algorithmic Control in the Global Gig Economy”, *Work, Employment and Society*, 33(1), s. 56-75.
- Woodcock, Jamie ve Mark Graham (2020), *The gig economy: A critical introduction*, (Cambridge: Polity).